

Podmínky započtení

Karolína Brosková

Seznam použitých judikátů: 32 Odo 1143/2004, 32 Odo 4407/2009

Abstrakt

Mezi zákonné požadavky přípustnosti pohledávek k započtení patří zejména jejich stejnorodost a splatnost. V různých zemích Evropy pak také pravost a určitost. Tento příspěvek se blíže věnuje charakteru stejnorodosti, u kterého se snaží poukázat na nesoulad hmotněprávní úpravy a účetní praxe. A dále na v české právní úpravě absentující požadavek pravosti a určitosti započítávaných pohledávek. Absence tohoto požadavku se projevuje ve zvýšené aplikaci principu *vigilantibus iura*, protože vytváří tlak na účastníky započtení, aby si svá práva hlídali, jelikož je hmotné právo nechrání explicitně.

Úvod

Započtení jako způsob zániku závazků je upraveno v ustanoveních § 580 až § 581 ObčZ. Odlišnou úpravu v některých případech obchodněprávních vztahů pak stanoví § 358 až § 364 ObchZ.

Problematicke započtení se věnoval i dokument PECL – principy evropského smluvního práva, vypracovaný Komisí pro evropské smluvní právo vedené Ole Landem a Hugh Bealem – který byl se souhlasem této Komise inkorporován (a v mnoha ohledech pozměněn nebo doplněn) do návrhu Společného referenčního rámce (DCFR)¹.

DCFR – návrh Společného referenčního rámce představuje především akademický text o principech, definicích a modelových ustanoveních evropského soukromého práva. Byl připraven Studijní skupinou evropského občanského zákoníku (the „Study Group“) a Výzkumnou skupinou aktuálního evropského soukromého práva (the „Acquis Group“)² jako „možný vzor pro konkrétní nebo politický Společný referenční rámec (CFR).“³

Definice

„Započtení je zákonem upravený způsob zániku vzájemných pohledávek věřitele a dlužníka. Jde o formu bezhotovostního vyrovnání, které se neuskutečňuje reálným plněním, nýbrž pouze odečtením vzájemných pohledávek věřitele a dlužníka.“⁴ Návrh Společného referenčního rámce k tomu uvádí: „Základní myšlenka započtení je velice prostá. Pokud A dluží B určitou sumu a pokud B dluží A stejnou sumu, a pokud jsou oba dluhy splatné, pak se může kterákoliv strana rozhodnout tyto práva a tomu odpovídající povinnosti navzájem anulovat.“ Jak zákon tak i DCFR dále stanoví několik podmínek, kdy jsou pohledávky způsobilé k započtení.

Občanský zákoník v ust. § 580 vyžaduje vzájemnost a stejnorodost pohledávek. Tyto obecné požadavky jsou pak doplněny v ust. § 581 ObčZ o další požadavky, teorií označované jako „přípustnost pohledávek k započtení“. Patří sem zejména požadavek splatnosti. Podobné

¹ Srov. Von BAR, C., CLIVE, E. (editoři): *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Outline Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Sellier-European Law Publishers, Munich, 2009; ISBN: 978-3-86653-097-3. s. 30

² Srov. tamtéž, s. 3

³ Tamtéž, s. 7

⁴ KNAPPOVÁ, M. a kol.: *Občanské právo hmotné 2. Díl třetí: Závazkové právo*. 4. vydání. ASPI Wolters Kluwers, Praha, 2006. ISBN: 80-7357-131-5. s. 153

požadavky stanoví DCFR v článku III. – 6:102: Podmínky pro započtení, které jsou doplněny článkem III. – 6:103: Neurčitá práva.

Stejnorodost

Požadavek stejnorodosti pohledávek je myšlen co do druhu plnění závazku. Nelze započíst pohledávku na peněžní plnění proti pohledávce na faktické (reálné) plnění (např. pohledávku na dodávku služeb), a to ani vzájemnou dohodou. Požadavek stejnorodosti je kogentní a § 581 odst. 3 ObčZ ve svém výčtu neuvádí výjimku pro započtení dohodou v případě, že jde o pohledávky nestejného druhu. Podobný závěr je potřeba dovodit i z ustanovení obchodního zákoníku. I když § 364 ObchZ stanoví, že na základě dohody lze započíst jakoukoliv vzájemnou pohledávku, nelze tím vyloučit použití § 580 ObčZ. Toto ustanovení totiž obsahuje základní právní normu českého soukromého práva upravující započtení, která (paralelní) úpravou v obchodním zákoníku není dotčena (upravena jinak). Úprava obchodního zákoníku se pak odlišuje až v dalších podmínkách přípustnosti pohledávek k započtení.

Komentář k občanskému zákoníku k otázce stejnorodosti pohledávek uvádí, že pohledávky musí být určeny druhově (genericky).⁵ Zde se nabízí otázka, jak konkrétně musí být onen druh plnění určen. V praxi se totiž často objevují smlouvy svou podstatou naplňující obsah sponzorství (nejčastěji označované jako smlouvy o spolupráci, přičemž se zřejmě jedná o inominační kontrakty), kterými se smluvní strany zavazují ke vzájemnému plnění a vzájemnému započtení těchto plnění. Závazkem jedné strany je například poskytnutí prostor (plnění v podobě dočasného přenechání prostor k užívání) a závazkem druhé strany je třeba umístění loga smluvního partnera na svých webových stránkách nebo v katalogu (marketingové služby). Nesporně lze i pronájem prostor považovat za službu. Na otázku, zda-li splňují pohledávka na služby poskytnutí prostor a pohledávka na marketingové služby požadavek stejnorodosti, odpovídá většina auditorů a účetníků ne. Činí tedy mnohem jemnější distinkci mezi druhy pohledávek než jen na „pohledávky na služby“, „pohledávky na věcné plnění“ či „pohledávky na finanční plnění“.

S tímto názorem lze určitě souhlasit v případě jednostranného započtení. I finanční plnění může být různého „druhu“, pokud za druh budeme považovat měnu. Blíže započtení penežité pohledávky znějící na různé měny upravuje § 362 ObchZ. Z tohoto pohledu se tedy použitím analogie jeví logické rozlišovat i různé druhy služeb.

Nicméně účelem požadavku stejnorodosti je schopnost i u nepeněžních pohledávek určit, zda-li jde o pohledávky stejné hodnoty nebo ne, a tudíž, zda-li jejich započtením obě dvě zaniknou úplně nebo jenom do výše té menší. Je zřejmé, že každá pohledávka se dá ocenit a její hodnota vyjádřit v penězích. To je ostatně nutné pro účely účetnictví. Tento postup je ovšem v praxi často zbytečný a zdlouhavý. Právo by nemělo klást zbytečné požadavky na příjemce právních norem a nutit je činit úkony, které se svou podstatou mívají účinku. Pokud se přece dvě strany domluvily, že si navzájem započtou marketingové služby proti poskytnutí prostor, přičemž tímto obě pohledávky zaniknou v celé výši, je zbytečné, aby strany byly nuceny prohlásit, že marketingové služby jsou v hodnotě sto tisíc korun a poskytnutí prostor je rovněž v hodnotě sto tisíc korun, aby bylo možné tyto dvě pohledávky „nejednotného“ druhu vůbec započíst. Ještě absurdnější se jeví požadavek, aby si strany tyto pohledávky navzájem „přefakturovaly“. Z účetního hlediska je tato situace zřejmě nejjednodušší. Nese sebou ovšem určitá rizika. Například v případě „přefakturace“ dvou pohledávek původně ve stejné výši mezi subjekty, kde jeden je plátcem daně z přidané hodnoty a druhý ne, vznikají pohledávky, které jsou sice způsobilé k započtení, ale jež nejsou stejné výše. Trochu to působí, že se subjekty právního vztahu musí přizpůsobovat účetní praxi, místo aby se účetnictví (a s ním

⁵ Srov. ŠVESTKA, J. a kol.: *Občanský zákoník. Komentář*. 10. vydání. C.H.Beck. Praha, 2006. ISBN 80-7179-486-4. s. 1031

související účetní předpisy) přizpůsobovalo a měnilo dle požadavků subjektů obchodněprávních potažmo občanskoprávních vztahů. Domnívám se tedy, že v případě započtení dohodou účastníků není nutné činit až tak detailní rozlišení mezi druhy pohledávek. Je postačující, když na obou stranách půjde o pohledávky na poskytnutí služeb. O jaké služby jde, již nehraje takovou roli.

Pro úplnost je nutné uvést, že i DCFR umožňuje započítat jenom pohledávky stejného druhu, přičemž činí distinkci na té nejnižší úrovni, a jestli jsou pohledávky stejného druhu posuzuje v době, kdy byl učiněn úkon započtení.⁶ To také platí jenom pro jednostranné započtení. O podmínkách započtení dohodou DCFR uvádí jenom tolik, že dohodou je možné započíst jakékoliv pohledávky.

Se stejnorodostí částečně souvisí i charakter vztahu, ze kterého pohledávka pochází. V rozsudku Nejvyššího soudu ze dne 18.12.2001, sp. zn. 21 Cdo 615/2001, uveřejněném ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod označením R 60/2002, bylo judikováno (s přihlédnutím k ustanovením již zrušeného zákoníku práce č. 65/1965 Sb. a jeho specifickému postavení k občanskému zákoníku), že pohledávky z pracovněprávních vztahů nelze započíst a ani nelze započtení proti takovým pohledávkám namítat. Zaměstnavatel tedy nemohl jednostranně a ani dohodou započíst třeba schodek na svěřených hodnotách vůči mzdě zaměstnance. Přijetím nového zákoníku práce a Ústavním soudem zrušeném vztahu delegace mezi zákoníkem práce a občanským zákoníkem, je toto rozhodnutí z hlediska teorie již obsolentní a překonané.⁷ S tímto vývojem lze jenom souhlasit. Ostatně z pohledu procesu je institut srážek ze mzdy nápadně podobný institutu započtení. V obou případech zaměstnavatel jednostranně ze mzdy zaměstnance odečte určitou částku. Proto jak z hlediska kategorizace pracovněprávních vztahů jako podskupiny občanskoprávních vztahů, tak z hlediska praktických dopadů započtení na zaměstnance zde není důvod, proč by se měl činit rozdíl mezi typem vztahu, ve kterém započítatelné pohledávky vznikly.

Splatnost

Další z podmínek, které pohledávky musí splňovat, aby byly způsobilé k započtení, je jejich splatnost. Občanský zákoník tento požadavek nestanoví explicitně. V ustanovení § 581 odst. 2) ObčZ nalezneme zákaz započíst nesplatnou pohledávku proti splatné. O obrácené situaci zákon mlčí, ovšem Nejvyšší soud v rozhodnutí ze dne 31. ledna 2006, sp. zn. 32 Odo 1143/2004 dovodil, že splatnou pohledávku proti nesplatné započíst lze.⁸

Znění PECL bylo v tomto ohledu poměrně velkorysé, když nepožadovalo splatnost započítávaných pohledávek, nýbrž pouze možnost toho, kdo započtení činí, plnit jeho závazek a požadovat plnění po druhé straně. Návrh Společného referenčního rámce toto pravidlo nepřevzal v původní podobě. DCFR výslovně vyžaduje, aby druhá pohledávka (proti níž započtení směřuje) byla splatná. Tento požadavek plyne z principu, že „započtení je formou vynucení protiplnění, proto toto protiplnění (pohledávka proti které se započtení činí) musí být vynutitelné. To znamená, že musí být splatné a nesmí mít povahu naturální obligace.“⁹

⁶ Von BAR, C., CLIVE, E. (editoři): *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Hardcover Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Sellier-European Law Publishers, Munich, 2009; s. 1122

⁷ Srov. též. HŮRKA, P. a kol.: *Zákoník práce a související ustanovení občanského zákoníku s podrobným komentářem*. 1. vydání. ANAG. Praha, 2008. ISBN 978-80-7263-481-1. s. 734

⁸ K tomu srov. ČECH, P.: *Započtení – rovnocenná alternativa splnění?* Právní rádce, 2008, č. 7. s. 4

⁹ Von BAR, C., CLIVE, E. (editoři): *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Hardcover Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code

Naproti tomu první (hlavní) pohledávka by měla být buď splatná, nebo aby alespoň dlužník této pohledávky (ten, kdo započtení činí) mohl druhou stranu přimět k akceptaci plnění. Toto znění by mělo pokrývat nejenom situace, kdy dlužník může předčasně vnutit plnění hlavní pohledávky, nýbrž i případy, kdy se hlavní pohledávka stala předmětem výkonu rozhodnutí.¹⁰

Pravost a určitost

V prvním odstavci článku III. – 6:103: Neurčitá práva stanoví DCFR pravidlo, že dlužník nemůže započíst pohledávku, která není najisto postavena co do své existence nebo hodnoty, s výjimkou situace, kdy by takové započtení nebylo v rozporu se zájmy věřitele. Odstavec druhý pak říká, že pokud práva obou stran pocházejí ze stejného právního vztahu, předpokládá se, že zájmy věřitele tím nebudou dotčeny.

DCFR používá pojem „ascertained right“, který český právní jazyk nezná. Je možné ho překládat jako pohledávka nejistá, neurčitá nebo nepravá. Domnívám se ovšem, že ani jedno z těchto slov nevystihuje podstatu slova ascertained, které má svůj specifický význam v angloamerickém právu¹¹ a souvisí spíše s pojmy práva equity než common law. V komentáři k tomuto článku pak DCFR dále také hovoří o likviditě započítávané pohledávky. Zdá se tedy, že dalším možným překladem slova „ascertained right“ je likvidní pohledávka.

Česká právní úprava započtení nestanoví pravost pohledávky jako podmínku způsobilosti jejího započtení. Je tedy například možné (jak jednostranně tak dohodou) započíst náhradu škody, aniž by byla přiznána soudem. Nebo bezdůvodné obohacení (například z užívání bytu bez právního důvodu), aniž by jeho výše byla přesně stanovena soudem. V případě započtení dohodou proti pohledávce, která není jistá co do existence a výše (typicky pohledávka na náhradu škody), v tom nelze spatřovat problém. Vzájemným započtením současně obě strany vyjadřují souhlas s výší započítávaných pohledávek a uznávají tak svůj dluh¹². Strana věřitele tudíž uznává náhradu škody do výše započítávané pohledávky. V případě jednostranného započtení, kdy strana věřitele neuznává výši a pravost pohledávky, na kterou se započítává, věřiteli nezbyvá nic jiného než iniciovat soudní řízení o určení pravosti pohledávky. Ke stejnému kroku by musel věřitel přistoupit i v případě, kdyby zákonem bylo stanoveno, že jednostranně nelze započíst pohledávku, jejíž výše a existence není přesně zjištěna. Lze proto uzavřít, že současná česká úprava je co do výsledku kompatibilní s návrhem Společného referenčního rámce v odstavci prvním čl. III. – 6:103.

Rozdíl mezi českou úpravou a DCFR se jeví jenom v tom, že český právní řád v případech jednostranného započtení nechává stranám větší vůli a tudíž nutí věřitele (nepravé/popírané) pohledávky pečovat o svá práva pečlivěji a v případě, že pohledávku neuznává, bránit se soudní cestou. Dle návrhu DCFR je při nejistotě o pravosti pohledávky věřitel chráněn již hmotně právními normami. Skutečnost, že v českých poměrech musí být věřitel skutečně ostražitý, potvrzuje i judikatura. Nejvyšší soud ve svém rozsudku ze dne 23.2.2010, sp. zn. 32 Odo 4407/2009 judikoval, že právní kvalifikace započítávaných pohledávek není zákonem vyžadována a tudíž nutná pro zánik závazků započtením. Nevyžaduje se tedy, aby dlužník či věřitel vymezili právní důvod vzniku započítávaných pohledávek (titul smluvního plnění,

and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Sellier-European Law Publishers, Munich, 2009; s. 1127

¹⁰ Srov. tamtéž, s. 1124

¹¹ Zjistit. Stanovit; vyjádřit jako určité nebo konečné; ocenit a vymezit; zbavit pochybností nebo nejasností. In. BLACK, H. C. (at al): *Blackův právní slovník*. 6. vydání. Victoria Publishing, a.s.. Praha, 1993. ISBN 80-85605-23-6. s. 116

¹² Srov. též ČECH, P.: *Započtení – rovnocenná alternativa splnění?* Právní rádce, 2008, č. 7. s. 4

nebo titul bezdůvodného obohacení,...), nýbrž stačí, když vyjádří pouze jejich výši. Domnívám se, že pouhé vyjádření výše by nesplňovalo požadavky určitosti, a proto by měli účastníci pohledávky popsat i co do původu vzniku. Původ vzniku ovšem nelze ztotožňovat s právním důvodem/titulem existence započítávaných pohledávek. Fakt, že se v konečném důsledku může jak dlužník tak věřitel mýlit při právní kvalifikaci započítávaných pohledávek, je v důsledku tohoto rozhodnutí soudu postaven do roviny irelevantní, a to je správně. Pro věřitele (nepravé/popírané) pohledávky to tedy znamená, že musí napadat pravost pohledávky co do výše a existence, ne pouze co do správnosti její právní kvalifikace.